

Govern d'Andorra
Ministeri de Cultura, Joventut i Esports

Ministeri de Cultura

Departament de Patrimoni

Cultural

MEMÒRIA FINAL D'INTERVENCIÓ

**Treballs de recuperació i restauració de tres peces del
Retaule major de l'església parroquial de Santa Eulàlia
d'Encamp**

Maig del 2023

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ	3
CAPÍTOL I: ESTUDI HISTÒRIC-ARTÍSTIC DELS BÉNS INTERVINGUTS.....	5
1. IDENTIFICACIÓ: FITXA TÈCNICA	
2. HISTÒRIA DELS BÉNS INTERVINGUTS	
CAPÍTOL II: DIAGNÒSTIC I TRACTAMENT	7
1. EXAMEN ORGANOLÈPTIC	
1.1.EL SUPORT	
1.2.LA CAPA DE PREPARACIÓ	
1.3.L'ESTRAT PICTÒRIC	
2. TRACTAMENT	
2.1.METODOLOGIA I CRITERIS D'INTERVENCIÓ	
2.2.TRACTAMENT REALITZAT	
2.3.SISTEMA DE PRESENTACIÓ	
CAPÍTOL III: RECOMANACIONS.....	14
EQUIP TÈCNIC	15
DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA	16

INTRODUCCIÓ

La intervenció del retaule major de Santa Eulàlia d'Encamp és un projecte que neix l'any 2021 a petició del rector de la parròquia Mn. Antoni Elvira, el qual, davant la posició actual del retaule, sense basament i adossat al mur nord de la nau, proposa a l'Àrea de Patrimoni Cultural moure'l a una alçada més harmonitzada amb la celebració del culte.

El retaule és una obra de l'escultor Isidre Clusa realitzat a finals del segle XVII. Es tracta d'un retaule de gran esveltesa que ha sofert diverses modificacions al llarg dels seus 300 anys, la més important l'any 1926 en què s'eliminen diverses peces clau: les dues portes, les de Sant Pere i Sant Pau, que permetien accedir a la part de darrere, on hi havia la sagristia; els muntants del basament (actualment perduts); la graonada, que servia de transició entre la mesa d'altar i el retaule (avui en dia també desapareguda) i, finalment, el frontal d'altar que acompanyava el retaule i que s'atribueix al pintor Josep Oromí.

La sostracció de totes aquestes peces suposa la construcció d'un nou basament i un nou altar que modifica les dimensions originals del retaule, guanyant alçada i adaptant-se als canvis estructurals que pateix la nau i l'absis de l'església. I es manté així fins a la darrera reforma de l'església, duta a terme l'any 1988 per l'estudi d'arquitectura MBM (Martorell-Bohigas-MacKay), en què aleshores s'eliminen les peces de nova factura, afegides 60 anys abans, i el que queda de retaule s'adossa al nou mur nord de l'església, esdevenint avui en dia un muntatge poc adequat i fora de context.

Davant la demanda del mossèn, els tècnics del Dept. de Patrimoni Cultural valoren diferents possibilitats, guanyant força la de recuperar, restaurar i restituir les peces sostretes l'any 1926 que encara es conservaven: les dues portes i el frontal d'altar.

D'aquesta manera, la present memòria pretén, d'una banda, documentar els processos de restauració tant del frontal d'altar com de les portes de St. Pere i St. Pau recuperats; i, de l'altra, explicar la restitució d'aquestes peces al seu emplaçament original, al retaule major de Sta. Eulàlia, amb una presentació final que busca recuperar la imatge de principis del segle XX i harmonitzar tot el conjunt amb l'espai interior actual del temple.

La Memòria Final d'Intervenció s'estructura bàsicament en tres capítols. En el primer es realitza l'estudi historicoartístic de les peces intervingudes. En el segon capítol, dedicat al diagnòstic i tractament, es recullen totes les dades obtingudes sobre l'estat de conservació de les peces, la seva materialitat i els processos duts a terme per a la seva intervenció, tenint en compte els criteris i conceptes de l'àmbit de la Conservació i Restauració d'obres d'art, i posant l'accent en la importància de mantenir el valor de la instància històrica, estètica i l'autenticitat del retaule. I el tercer capítol, el de "recomanacions", recull en un pla de manteniment les propostes realitzades pels tècnics restauradors perquè l'obra es mantingui en les millors condicions possibles de cara a la conservació material. La proposta inclou un apartat de conservació preventiva, amb el qual es conclou aquest treball plantejat amb vista a la consecució d'un estat de conservació òptim de la pintura mural,

CAPÍTOL I: ESTUDI HISTORICOARTÍSTIC DELS BÉNS INTERVINGUTS

1. IDENTIFICACIÓ: FITXA TÈCNICA.

1.1. Subjecte: Frontal d'altar i portes de retaule

1.2. Tipologia: Pintura.

1.3. Localització: Església de Santa Eulàlia d'Encamp.

1.4. Ubicació: Altar major.

1.5. Demandant: Mn. Antoni Elvira, rector de la parròquia d'Encamp.

1.6. Identificació iconogràfica

Frontal: Santa Eulàlia (anvers) / Memento Mori (revers)

Portes: Sant Pere i Sant Pau

1.7. Identificació física:

1.7.1. Materials i tècnica:

Frontal: pintura sobre tela, muntada en un bastidor i emmarcada per un marc de fusta tallat i daurat.

Portes: fusta policromada.

1.7.2. Dimensions:

Frontal: 61,7 x 150 cm (pintura) / **XXX cm** (marc)

Portes: 201 x 89,5 x 4 cm

1.7.3. Inscripcions, marques i signatures:

A simple vista no s'aprecien.

1.8. Dades historicoartístiques:

1.8.1. Autor/s:

Frontal: El marc de fusta és d'autor desconegut. Mentre que la pintura està atribuïda a Josep Oromí Muntada.

Portes: Desconegut

1.8.2. Cronologia

Frontal: Finals del segle XIX (pintura) / mitjans del segle XVIII (marc)

Portes: Finals del segle XVII – principis del segle XVIII

1.8.3. Estil: Barroc classicista

2. HISTÒRIA DELS BÉNS

Tant les portes de Sant Pere i Sant Pau com el frontal d'altar formen part del retaule major de Santa Eulàlia, un retaule concebut a finals del segle XVII per l'escultor Isidre Clusa. El marc del frontal data del segle XVIII; no així la pintura amb la representació de Santa Eulàlia, que fou realitzada a finals del segle XIX, substituint així el frontal que ja hi havia. Per la factura de la pintura i per la paleta de colors utilitzada, fa pensar que segurament és una obra del taller del pintor Josep Oromí Muntada.

Amb la reforma de l'edifici l'any 1926 les portes i el frontal es sostreuen del conjunt retaulístic. Pel que fa a les portes, aquestes es munten en un marc de porta nou (de fusta) i s'ubiquen a la sagristia: la de Sant Pere a l'entrada i la de Sant Pau a l'interior. En una fotografia d'arxiu, es pot apreciar la nova ubicació de la porta de Sant Pau en una zona dins la sagristia que dóna accés a la sala de calderes.

Pel que fa al frontal d'altar, aquest es guarda en algun racó de l'església fins que l'any 1988, amb la darrera reforma de l'edifici, es trasllada juntament amb les portes als magatzems de Patrimoni Cultural.

2.1. Restauracions i/o modificacions efectuades

Les portes són les peces que han patit més intervencions. Almenys, se'n constaten dues; així, més enllà que l'any 1926 es reconvertissin en portes noves, un cop vistes les obres de més a prop es constata que les imatges de Sant Pere i Sant Pau presenten sobre la policromia original un repint generalitzat a les vestimentes, la cara i les mans, realitzat probablement a finals del s. XIX.

Pel que fa al frontal d'altar, tot sembla indicar que hi hauria hagut una altra tela amb anterioritat i que aquella s'hauria substituït per l'actual atribuïda a l'Oromí.

3. ANÀLISI ICONOGRÀFIC I ESTILÍSTIC DELS BÉNS

Pel que fa a les portes, iconogràficament les imatges de Sant Pere i Sant Pau es representen de mig cos, en posició frontal i dins d'un medalló blanc. Com és habitual, l'apòstol Sant Pere s'ha representat aureolat, calb i amb barba blanca. Vesteix una túnica blau-verdosa i un mantell vermell i, com atributs, duu les simbòliques claus del cel i un llibre obert, que és el llibre de la nova Llei, que li va entregar Crist. L'apòstol Sant Pau també s'ha representat aureolat i amb una llarga barba negra. Vesteix una túnica blava i un mantell vermell i, com atributs, duu l'espasa i el llibre dels apòstols.

Quant al frontal d'altar, aquest presenta una doble decoració pictòrica: una de les teles reproduïx motius de temàtica funerària i l'altra la imatge de Santa Eulàlia representada de mig cos i en posició frontal, que està dins d'una orla de flors i que duu com atribut una palma de martiri. Representa, per tant, una santa màrtir. Així mateix, en el decurs del procés de restauració s'ha trobat que darrere la tela amb motius funeraris hi havia representat un dibuix inacabat d'un davallament. Es va reaprofitar, doncs, una tela a mig pintar, per a una de les cares d'aquest frontal.

Pel que fa al marc del frontal, es tracta d'un marc de secció rectangular i disposició horitzontal, treballat i decorat amb elements afins a l'estètica barroca: motllures i entalladures entrelaçades que representen motius vegetals (fulles i flors) i volutes. Per la documentació fotogràfica d'arxiu sabem que servia de suport a un frontal de tela del segle XIX, tot i que en origen n'hauria tingut un de contemporani a la realització d'aquest marc (segle XVIII).

Notes bibliogràfiques i documentals

- (1) Govern d'Andorra, *Santa Eulàlia d'Encamp. Evolució històrica d'un edifici. Segles IX-XX*. Monografia del Patrimoni.2, Andorra la Vella, 1989.
- (2) Govern d'Andorra, *L'art de l'època moderna a Andorra. Segles XVI-XVIII*. Impremta Envalira, Andorra la Vella, 2017.
- (3) Louis Réau, *Iconografía del arte cristiano*, Tomo 2, Volumen 5, Ediciones del Serbal, Barcelona, 2002.
- (4) Cesare Brandi, *Teoria de la restauración*, Alianza Editorial, Madrid, 2002.

CAPÍTOL II: DIAGNÒSTIC I TRACTAMENT

Davant la unicitat i especificitat de cadascuna de les peces, es descriu per separat tant el diagnòstic com el tractament de restauració dut a terme a cadascuna d'elles. Finalment, la recerca d'un sistema de presentació final que posi en valor les quatre peces intervingudes dins el retaule actual fa que el darrer apartat d'aquest Capítol II sigui redactat tenint en compte les peces en el seu conjunt.

1. EXÀMEN ORGANOLÈPTIC

1.1. Suport

Porta de Sant Pere

El suport de l'obra està constituït per dos posts en sentit vertical i de tall tangencial. Les post fan uns 155 centímetres de llarg i dos centímetres de gruix, però una d'elles és lleugerament més ampla que l'altra: així, la de l'esquerra fa uns 39,5 centímetres d'ample, mentre que la de la dreta fa uns 36 centímetres d'ample.

D'altra banda, la unió de les posts és a cantell viu amb cola de fuster i està reforçada amb una tela de lli d'uns quatre centímetres d'ample per 155 centímetres de llarg. A part d'aquest afegit, s'aprecien dos pedaços més a la part superior i inferior esquerra de l'obra. Probablement, aquests dos últims pedaços es van afegir per tapar defectes de la fusta (esquerdes o fissures).

Pel que fa al seu estat de conservació, les posts estan lleugerament corbades i atacades per corcs. Així mateix, en la zona d'unió tan la fusta com el pedaça de lli presenten taques de fong. La part inferior és la part més afectada pels corcs i la fusta es troba molt debilitada i ha perdut consistència. L'obra va ser sostreta del retaule i clavada en un marc de porta, probablement en el moment del desmuntatge del conjunt del retaule i això ha fet que les posts ara presentin forats de clau tot al seu voltant.

Porta de Sant Pau

El suport de l'obra està constituït per dos posts en sentit vertical, d'uns 38 centímetres d'ample per 154,7 centímetres de llarg i 2 centímetres de gruix cadascuna. El tipus de tall de les dues peces de fusta és el tangencial, i la unió és per encolat a cantell viu. Així mateix, la unió de les posts està reforçada amb una tela de lli.

L'estat de conservació del suport de fusta és bo. No presenta atac biològic aparent. Tanmateix s'aprecia la desunió de les posts, desencaixats del conjunt degut segurament a moviments de l'estructura. L'obra va ser sostreta del retaule i clavada en un marc de porta, probablement en el moment del desmuntatge del conjunt del retaule. Les posts estan lleugerament corbades. D'altra banda, una de les posts presenta dos empelts de fusta fruit d'una intervenció anterior. Un d'ells fa 38 mil·límetres d'ample per 47 mil·límetres de llarg i l'altre 11 mil·límetres d'ample per 32 mil·límetres de llarg. Ambdós empelts estan reforçats amb pasta reparadora per a fusta per la part de darrere.

Frontal d'altar

El suport del frontal està constituït per dues teles de lli muntades sobre un bastidor de fusta de pi. El teixit de les dues teles és de naturalesa artesanal amb una trama atapeïda i irregular de tafetà senzill, i una coloració beix-cru notablement enfosquida per la brutícia acumulada.

Les tres peces es trobaven en un estat de conservació molt dolent. El bastidor estava trencat i amb un important atac de corcs. Pel que fa a les teles, aquestes estaven força ondulades en tota la seva superfície, amb estrips i petites pèrdues de suport perimetrals. Els claus de forja estaven rovellats i l'òxid havia debilitat la tela en aquests punts d'unió. Així mateix, l'excés d'humitat sobre la tela va produir també nombroses taques en la seva superfície.

Marc de fusta

El marc esta format per quatre fustes tallades i encolades, decorat amb motius florals i volutes pròpies de l'estil barroc. A la part posterior, presenta dues peces petites també de fusta a dalt i una més a baix, clavades amb un clau de forja de tal forma que les permet girar. Aquestes peces fan la funció de pestanya, i quan es giren subjecten el bastidor amb la tela del frontal d'altar.

El seu estat de conservació era bo, tot i que presentava l'atac d'insectes xilòfags i algunes pèrdues puntuals, especialment a la part inferior.

1.2.Preparació:

Sant Pere

La preparació és la tradicional: blanca, de càrrega i cola orgànica. Tanmateix, és molt fina i presenta una imprimació de color vermell a sobre. Pel que fa al seu estat de conservació, en general està ben cohesionada i la seva adhesió al suport és bona. Malgrat tot, s'observen algunes pèrdues, sobretot a les zones perifèriques de l'obra i damunt l'endrapat de reforç que hi ha entre la unió de les posts.

Sant Pau

Igual que en la porta de Sant Pere, la preparació és la tradicional amb una imprimació de color vermell a sobre. Quant al seu estat de conservació, en general està ben cohesionada i la seva adhesió al suport és bona; si bé en algunes zones es troba clivellada i en d'altres presenta pèrdues.

Frontal d'altar

La capa de preparació és la tradicional, de cola i càrrega, segurament aplicada amb pinzell, formant una pel·lícula molt fina. El seu grau de fixació a la tela i a la capa pictòrica es relativament bo, tenint en compte que les pèrdues no es devien tant a la mala fixació sinó a les males condicions de conservació de l'obra. De fet, les pèrdues totals de capa de preparació són causades, principalment, per pèrdues de suport i pel desgast per fregament a les crestes de les arrugues més pronunciades.

Marc de fusta

La capa de preparació és la tradicional, de cola i càrrega. En general, presenta un bon estat de conservació, excepte en la part baixa, coincidint amb les pèrdues de suport.

1.3.Policromia

Sant Pere

Damunt la capa de preparació s'observen, com a mínim, dues intervencions pictòriques anteriors que afecten el seu aspecte original. La primera intervenció es féu probablement en ple

segle XIX i consistí en repintar gran part de l'escena principal. En aquest sentit, es modificà la fisonomia i la vestimenta de Sant Pere, s'afegí l'orla blanca i es repintà el fons amb una mena de marbrejat. La segona intervenció es produeix en el moment en què l'obra és clavada al marc de porta i, en aquest cas, consistí en pintar el revers i la part inferior de l'anvers amb una capa de pintura acrílica d'un color entre groc marronós clar i taronja més fosc o marronós.

Pel que fa a la policromia original, aquesta és d'aspecte mat i permet apreciar la direcció de la pinzellada que li va donar l'autor de l'obra en pintar les taules. En algunes zones, especialment als cabells i a la barba de Jesús, la policromia es troba força clivellada i presenta problemes de cohesió.

En el moment en què ens arriba l'obra, aquesta presentava un empaperat protector en molts punts ja que la policromia es trobava en molt mal estat.

Sant Pau

L'obra presenta, com a mínim, dues intervencions pictòriques anteriors que afecten el seu aspecte original. La primera intervenció es féu probablement en ple segle XIX i consistí en repintar gran part de l'escena principal. En aquest sentit, es modificà lleugerament el rostre i les mans, el llibre i la vestimenta de Sant Pau; s'afegí l'orla blanca i es repintà el fons amb una mena de marbrejat. La segona intervenció es produeix en el moment en què l'obra és clavada al marc de porta i, en aquest cas, consistí en pintar la part inferior de l'anvers amb una capa de pintura acrílica d'un color entre groc marronós clar i taronja més fosc o marronós.

Frontal d'altar

Tant en la pintura de Santa Eulàlia com en la de temàtica funerària, la tècnica emprada és la pintura a l'oli. Tot i això, l'aspecte pictòric en ambdues teles és molt diferent: així, mentre en la de Santa Eulàlia la capa pictòrica és llisa, força gruixuda i d'aspecte mat, en la de temàtica funerària és molt fina i poc uniforme, deixant respirar la textura de la tela en moltes parts.

Pel que fa a l'estat de conservació d'ambdues pintures, s'observa d'una banda que la capa pictòrica de Santa Eulàlia té una bona adhesió amb la capa de preparació i que la seva cohesió és òptima, no presentant clivellats importants; això sí, presenta moltes taques d'humitat que han descolorit la pintura. Tanmateix, s'observa que les zones perimetrals estan molt malmeses, amb algunes pèrdues fruit de l'alteració produïda per l'òxid dels claus i també pel desgast per fregament amb el marc de fusta i el bastidor.

Pel que fa a la tela amb motius funeraris, també trobem taques d'humitat en tota la superfície. A més a més, el contacte amb l'aigua ha provocat molt desgast i la pèrdua d'alguns dels motius de color blanc dibuixats sobre el fons marró. D'altra banda, s'observa que els problemes al perímetre de la peça són similars als de l'altra tela.

Marc de fusta

El marc de fusta està pintat a l'oli excepte les motllures, les quals són decorades amb pa de plata sobre bol vermell. Originalment, el fons imitava un marbrejat, combinant els colors blau i blanc; però aquesta decoració fou repintada en vermell a finals del segle XIX, probablement pel mateix Josep Oromí.

En general, la capa pictòrica es trobava en un bon estat de conservació i tant la policromia com el platejat presentaven una bona cohesió i adhesió amb les capes subjacents. Malgrat tot, en alguns punts de la part baixa, el pa de plata es trobava ennegrit per culpa de la seva oxidació.

1.4.Capes de superfície

Porta de Sant Pere

En superfície presenta restes d'una capa de goma laca esgrogueïda i blanquejada. Tanmateix, s'observa brutícia general, així com taques de cera i purpurina platejada.

Sant Pau

En superfície presenta restes d'una capa de vernís brillant de naturalesa desconeguda i blanquejada. Tanmateix, s'observa brutícia general, així com taques de cera.

Frontal d'altar

La pintures no presenten vernís de protecció i, per tant, les capes de superfície, en forma de brutícia diversa, descansaven directament sobre la capa pictòrica. La brutícia més acusada es concentrava a la zona inferior de la tela i en els enfonsaments de les arrugues i ondulacions.

Marc de fusta

En superfície es detecta una capa molt uniforme de goma laca groga sobre el pa de plata, conferint-li l'aspecte de daurat. Així mateix, presenta moltíssima brutícia superficial i multitud de taques de cera.

2. TRACTAMENT

2.1.METODOLOGIA I CRITERIS D'INTERVENCIÓ

Els criteris que han determinat el desenvolupament del projecte dut a terme i les intervencions de conservació i restauració s'han basat en la recuperació de les peces, la seva conservació i, finalment, en donar valor historicoartístic al retaule major. Seguint aquest plantejament, la conservació i restauració de les peces ha estat enfocada en realçar tot el conjunt retaulístic, potenciant la seva funcionalitat litúrgica i la pràctica del culte religiós.

Quant als criteris seguits en les intervencions de restauració, aquests han estat orientats cap a la recuperació i la conservació a llarg termini i en les millors condicions possibles de les peces tractades, millorant la seva llegibilitat i percepció estètica i recuperant la seva unitat potencial amb la mínima intervenció possible sense ocultar els diferents avatars que al llarg de la seva història han incidit sobre elles.

Els conceptes bàsics que han determinat les intervencions i la seva presentació final han estat la reversibilitat i compatibilitat, diferenciant els materials originals dels afegits i tenint en compte per a la seva elecció, l'estabilitat, eficàcia, comportament òptim en el temps i bon envelliment dels productes utilitzats. D'aquesta manera es garanteix la perdurabilitat i estabilitat de les intervencions realitzades durant un major període de temps.

2.2.TRACTAMENT REALITZAT

Porta de Sant Pere

- ❖ Desinsectació per anòxia.
- ❖ Desclavat de les posts del marc de porta.
- ❖ Neteja mecànica de la pols superficial mitjançant paletina.
- ❖ Desempaperat protector amb aigua calenta.
- ❖ Fixació de les capes de preparació i policromia.
 - S'han fixat les zones de preparació aixecades amb Primal AC33 al 10% en aigua, i la policromia amb Mowilith al 10% en alcohol. En aquest darrer cas, la fixació s'ha fet amb l'ajuda de l'espàtula calenta.
- ❖ Adhesió del pedaç de reforç al suport de fusta amb cola de peix i l'ajut de pesos.
- ❖ Neteja mecànica
 - Eliminació dels esquitxos de purpurina a punta de bisturí.
 - Eliminació de les restes de cola antiga a les juntes d'unió de les dues taules. S'ha fet a punta de bisturí i l'ajuda d'aigua calenta.
- ❖ Neteja química superficial.
 - La policromia, que presentava restes de goma laca, s'ha netejat amb una mixta d'aigua i alcohol (50 : 50).
- ❖ Consolidació del suport de fusta amb H-34-RB-20 al 5% en toluè allà on la fusta havia perdut la seva consistència. El consolidant s'ha aplicat a pinzell i amb una xeringa, a través dels forats de sortida del corc.
- ❖ Envernissat de protecció.
 - S'ha realitzat un primer envernissat de protecció de la capa pictòrica amb Paraloid B-72 al 5% en xilè
- ❖ Estucat.

- S'han estucat a nivell amb Modostuc (de la casa italiana Gimod), les pèrdues de capa pictòrica i de preparació.
- ❖ Retoc
 - El retoc s'ha fet a la manera il·lusionista, primer amb una base de color que s'aplica amb aquarel·la sobre el blanc de l'estuc i, tot seguit amb colors de conservació Gamblin.
- ❖ Envernissat de protecció final
 - L'envernissat final s'ha fet amb un esprai mate de la casa Talens.

Porta de Sant Pau

- ❖ Desinsectació per anòxia.
- ❖ Desclavat de les posts del marc de porta.
- ❖ Neteja mecànica de la pols superficial mitjançant paletina.
- ❖ Desempaperat protector amb aigua calenta.
- ❖ Fixació de les capes de preparació i policromia.
 - S'han fixat les zones de preparació aixecades amb Primal AC33 al 10% en aigua, i la policromia amb Mowilith al 10% en alcohol. En aquest darrer cas, la fixació s'ha fet amb l'ajuda de l'espàtula calenta.
- ❖ Adhesió del pedaç de reforç al suport de fusta amb cola blanca i l'ajut de pesos.
- ❖ Neteja química superficial.
 - La policromia, que presentava repints, s'ha netejat amb isopropanol.
- ❖ Envernissat de protecció.
 - S'ha realitzat un primer envernissat de protecció amb vernís esprai de retoc de la casa Talens.
- ❖ Estucat.
 - S'han estucat a nivell amb Modostuc (de la casa italiana Gimod), les pèrdues de capa pictòrica i de preparació.
- ❖ Retoc
 - El retoc s'ha fet a la manera il·lusionista amb aquarel·les Windsor & Newton.
- ❖ Envernissat de protecció final
 - L'envernissat final s'ha fet amb un esprai mate de la casa Talens.

Frontal d'altar

- ❖ Neteja mecànica de la pols superficial, tant de l'anvers com del revers, mitjançant paletina i aspirador. S'ha insistit amb el bisturí de punta fixa allà on hi havia acumulació de dipòsits de pols o altres residus.
- ❖ Consolidació del suport
 - S'han fet bandes perimetrals a les dues teles per tal de tensar-les damunt un bastidor nou, també de fusta. D'aquesta manera, s'han tallat, rentat i planxat tires d'uns 12 cm d'amplada de tela de lli i se'ls han fet serrells en un dels costats d'1,3cm de llarg. Les bandes s'han adherit a les teles originals amb Beva 371, tot aplicant calor amb l'espàtula calenta.
 - S'han reparat els estrips perimetrals amb fils de tela de lli, els quals s'han adherit amb Beva 371.
 - S'han reparat un estrip i una pèrdua amb un pedaç de lli adherit amb Beva Film.
- ❖ Neteja mecànica superficial de la capa pictòrica amb goma d'esborrar.

- ❖ Neteja química.
 - Puntualment la policromia de la imatge de Santa Eulàlia s'ha netejat amb saliva artificial.
- ❖ Estucat.
 - S'han estucat a nivell amb Modostuc (de la casa italiana Gimod), les pèrdues de capa pictòrica i de preparació.
- ❖ Retoc
 - El retoc s'ha fet a la manera il·lusionista amb aquarel·les Windsor & Newton.
- ❖ Envernissat de protecció final
 - L'envernissat final s'ha fet amb un esprai mate de la casa Talens.

Marc de fusta

- ❖ Desinsectació per anòxia.
- ❖ Neteja mecànica de la pols superficial mitjançant paletina.
- ❖ Consolidació del suport de fusta amb H-34-RB-20 al 5% en toluè allà on la fusta havia perdut la seva consistència. El consolidant s'ha aplicat a pinzell.
- ❖ Eliminació de les taques de cera amb espàtula calenta i paper absorbent.
- ❖ Neteja química superficial.
 - La policromia s'ha netejat amb saliva artificial.
 - El daurat s'ha netejat amb White spirit.
- ❖ Retoc
 - El retoc s'ha fet a la manera il·lusionista amb aquarel·les Windsor & Newton.
- ❖ Envernissat de protecció final
 - L'envernissat final s'ha fet amb un esprai mate de la casa Talens.
- ❖ Sistema de presentació
 - S'han afegit tres peces de fusta més per la part del revers, que funcionen igual que les originals, i que permeten subjectar d'una forma segura el frontal d'altar de tela.

2.3.SISTEMA DE PRESENTACIÓ FINAL

Per tal d'integrar les diferents peces restaurades dins el retaule s'ha realitzat una estructura de fusta de contraxapat de 19 mm de gruix, tintada i encerada d'un color semblant al de la fusta original. L'estructura permet presentar les diferents peces i recrear la forma del retaule i altar dels anys 1920. En tot moment s'ha buscat l'equilibri entre el respecte per la disposició original i l'adaptació a un retaule que està fora de context i penjat al mur a una alçada que no és la correcta.

Per a la incorporació d'aquesta nova estructura s'han hagut d'eliminar les làmpades que hi havia a banda i banda del sagrari, les quals havien estat afegides l'any 1988, durant la darrera gran reforma a l'església i el consegüent trasllat del retaule al mur actual. Així mateix, a l'estructura s'hi ha afegit un petit sòcol on s'hi repengen tant les portes com el frontal d'altar, amb l'objectiu de conferir a tot el conjunt la sensació d'aplom i una major aparença de solidesa. Els laterals de tota l'estructura s'han tancat amb dues planxes de la mateixa fusta i es permet obrir-les per tal d'accedir a la part del darrera del retaule.

Finalment, damunt la mesa d'altar s'han afegit una tovalla d'altar i dos canelobres de finals del s. XIX, els quals també s'han restaurat, completant així l'escenografia litúrgica tal com era abans.

CAPÍTOL III: RECOMANACIONS

Per tal que el retaule es conservi en les millors condicions possibles, cal que s'observin les recomanacions tècniques següents:

1. No ubicar espelmes properes al retaule.
2. És aconsellable no col·locar cap planta (tampoc sintètica) damunt la nova mesa d'altar.
3. No utilitzar sota cap concepte productes de neteja d'ús normal (de drogueria).
4. Procedir de forma periòdica a l'eliminació de la pols superficial amb un plomall suau a les zones accessibles.
5. Dins el Pla de manteniment, l'equip tècnic de conservació i restauració del Departament de Patrimoni Cultural realitzarà un seguiment anual de l'estat de conservació del retaule amb l'objectiu de verificar la seva estabilitat i integritat.

EQUIP TÈCNIC

Direcció del projecte. **Cinta Pujal Carabantes**, Cap del Departament de Patrimoni Cultural d'Andorra.

Coordinadora de la intervenció i de la memòria final d'intervenció. **Mireia Tarrés Ficapal**, tècnic conservadora-restauradora del Departament de Patrimoni Cultural d'Andorra.

Intervenció. **Mireia Tarrés Ficapal**, **Mireia Vidal Alonso** i **Lluís Segura de Yebra**, tècnics conservadors-restauradors del Departament de Patrimoni Cultural d'Andorra

Assessors: **Robert Lizarte**, coordinador de museus i tradicions del Comú d'Encamp i president de l'associació Velles Cases Andorranes; **Eudald Guillamet**, conservador-restaurador i consultor en conservació del patrimoni artístic, i **Clara Arbués**, directora tècnica del Museu Diocesà d'Urgell.

DOCUMENTACIÓ FOTOGRÀFICA

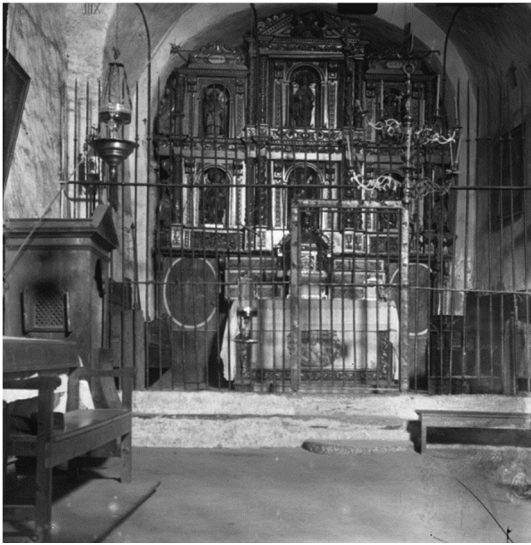

Foto 1. Retaule major de Sta. Eulàlia d'Encamp tal com era a principis del segle XX, just abans de la reforma de l'any 1926.

Foto 2. Aspecte del retaule major de Sta. Eulàlia d'Encamp després de la reforma de l'any 1926.

Foto 3. En aquesta imatge dels anys '60 s'observa la porta de Sant Pau, ja fora del retaule i situada dins la sagristia de l'església.

Foto 4. Retaule major de Sta. Eulàlia d'Encamp tal com el coneixíem fins avui, situat al mur nord de la nau després de la reforma de l'any 1988.

Foto 5. Fixació de la capa pictòrica de la porta de Sant Pau amb Primal AC33 al 10% en aigua.

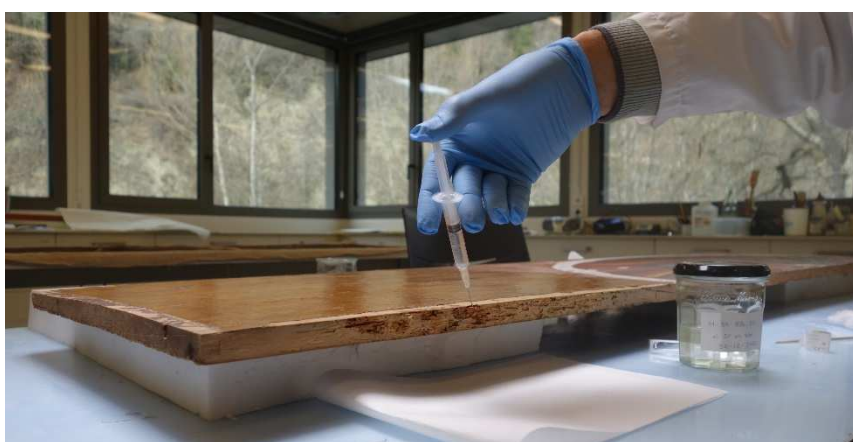

Foto 6. Consolidació puntual del suport de fusta de la porta de Sant Pere amb H-34-RB-20 al 5% en toluè.

Foto 6. Retoc il·lusionista de la porta de Sant Pere amb aquarel·les.

Foto 7. A l'esquerra, neteja del suport de les teles amb aspirador i paletina. A la dreta, cosit d'un dels estrips perimetrals.

Foto 8. Detall del revers d'una de les teles un cop fet el reforç perimetral amb bandes de tela de lli, amb la finalitat de tensar la tela en un nou bastidor de fusta.

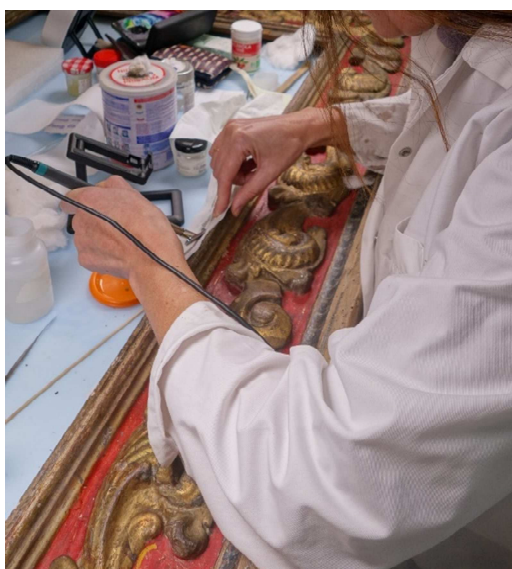

Foto 9. Eliminació de les restes de cera damunt la superfície del marc amb l'ajuda de l'espàtula calenta.

Foto 10. Encerat de les posts de fusta que conformen l'estructura i que permeten presentar les diferents peces restaurades.

Foto 11. Retaule major de Sta. Eulàlia d'Encamp Després de la restauració i restitució de les diferents peces.

Foto 12. Presentació pública de la intervenció.

